

КЗК «Міська бібліотека для дорослих»
Інформаційно-бібліографічний відділ ЦБ

“ЗАЛІЗНА ЛИХОМАНКА” В КРИВОМУ РОЗІ

Рекомендаційний список літератури
до 140-річчя заснування
Акціонерного товариства криворізьких залізних руд

ЦИКЛ «КРИВОРІЖЖЯ»

м. Кривий Ріг, 2021

УДК 016:908(477.63-21КР)''18''

З - 22

«Залізна лихоманка» в Кривому Розі»: рекомендаційний список літератури до 140-річчя заснування Акціонерного товариства криворізьких залізних руд [Текст]/упоряд. Лідія Каратєєва; КЗК «Міська бібліотека для дорослих» КМР . – Кривий Ріг, 2021.- с.- (Цикл «Криворіжжя»).

Від упорядника.

Рекомендаційний список літератури **«Залізна лихоманка» в Кривому Розі** з циклу «Криворіжжя» висвітлює історичний період розвитку міста, який визначив його долю. Майже випадкове відкриття О.М. Полем покладів залізної руди в Дубовій Балці наприкінці XIX століття дало могутній поштовх для становлення Криворіжжя як потужного індустріального центру регіону. Бібліографічне видання охоплює період найбухливішого розвитку промислового видобутку покладів залізної руди на Криворіжжя з кінця XIX до початку XX століть.

Показчик складається з п'яти розділів: «Пошуки залізрудних покладів», «Першопроходець», «Залізна лихоманка», «Вони діставали «добро», «Кривий Ріг – це не лише рудники», які відображають інформацію з друкованих та електронних історичних джерел.

Показчик містить перелік бібліографічних джерел, що присвячені цьому періоду розвитку Кривого Рогу. Бібліографічні описи групуються за алфавітом авторів чи назв, частково анотовані.

Рекомендаційний список розрахований на широке коло користувачів, яким не байдужа історія рідного краю. Показчик стане в нагоді вчителям, викладачам, студентам, бібліотекарям та поціновувачам історії Кривого Рогу.

Мальовничі краєвиди та родючі землі криворізьких степів завжди приваблювали людей та заохочували до занять землеробством, скотарством та рибальством. Таке розмірене життя на Криворіжжі продовжувалось з часів скіфських племен, козацьких зимівників, панських сіл та поселень колоністів до останнього десятиріччя XIX століття. І лише відкриття багатих родовищ залізної руди та початок їх промислового видобутку розбурхують тихе життя степового містечка.

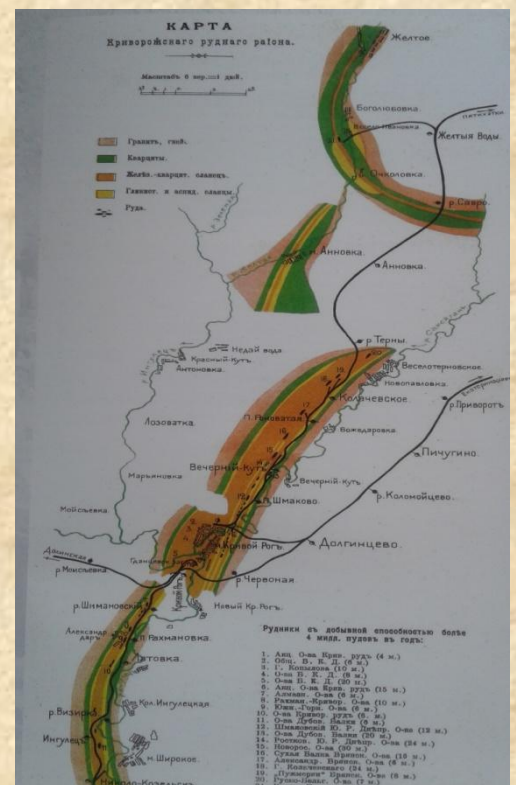
ПОШУКИ ЗАЛІЗОРУДНИХ ПОКЛАДІВ

*Криворожанські небеса,
як суміш сурика з вохрою.
В траві, напудреній рудою,
рудіє йодиста роса.*

Олександр Зайвий

Геологічні дослідження мінеральних багатств Криворіжжя науковцями та фахівцями розпочалися вже в середині XVIII століття. Наприкінці 1773 року академік Й.А. Гюльденштедт оглянув береги Інгульця і Саксагані в околицях слободи Кривий Ріг і згодом опублікував результати своїх спостережень. Покладів залізної руди, про існування яких він почув під час перебування на Кавказі, Гюльденштедт не знайшов, хоча описав розробки азбестового сланцю. Першовідкривачем родовищ заліза на Криворіжжі став В. Зуєв, який побував у цих краях у 1781 році. У «Мандрівних нотатках Василя Зуєва від Санкт-Петербурга до Херсона» вперше в науковій літературі відображено наявність «залізного шиферу». Це повідомлення викликало цікавість князя Григорія Потьомкіна і він у 1787 році направив на Криворіжжя М.Г. Лєванова для докладних розвідок.

Крім руди професор Лєванов знайшов кам'яне вугілля, фарби, мармур та інші корисні копалини. Пізніше дослідження криворізького регіону проводили й інші фахівці: академік П.С. Паллас, гірничий інженер В. Ізмайлов, експедиція унтер-шихмейстера П. Кульшина, геолог В. Піленко, професор Санкт-Петербурзького гірничого інституту М. Бальбот де Марні, військовий інженер А. Шмідт. Всі дослідники у своїх працях відмічали великі запаси залізної руди, граніту, вапняку, вугілля, мармуру, але далі загальних питань геології справа не зрушила. І лише надзвичайна завзятість ентузіаста рудних розробок на Криворіжжі О. М. Поля призвела до початку промислового видобутку залізних руд.

ПЕРШОПРОХОДЕЦЬ

«Запаси руд можна вважати невичерпними»

З листування О.М. Поля з Міністерством державного майна (лютий 1876 р.)

Поміщик Верхньодніпровського повіту Олександр Миколайович Поля, будучи високо освіченою людиною, активно займаючись господарською та громадською діяльністю, знаходив час для наукових пошуків в галузі геології, мінералогії та археології. Результатом його археологічних розвідок став музей старожитностей, загальна вартість якого, за оцінками фахівців, сягала декількох сотень тисяч рублів та який, з часом, перетворився на музей ім. О.М. Поля в м. Катеринославі.

Результатом його геологічних розробок стає відкриття та початок промислового видобутку залізорудних скарбів краю, що дало могутній поштовх для відродження Криворіжжя як потужного індустріального центру регіону.

З 1871 року, не отримавши підтримки урядових кіл, Поля організував систематичні розвідки залізних руд у Криворізькому басейні власним коштом, витративши на всі дослідження, якими займався впродовж усього життя, 200 тисяч рублів. Взимку 1872 року він їде за кордон – до гірничорудних регіонів Франції, Італії, Швейцарії, Німеччини. У Саксанському гірничому інституті його коштом роблять аналіз привезеної ним «криворізької» породи. Результати були приголомшливі. Поля запросив приїхати на криворізькі родовища німецького гірничого інженера Л. Штрипельмана, який в 1872 році знайшов тут поклади руди з вмістом заліза до 70%. За результатами своїх досліджень Штрипельман пише книгу «Геологія і геогностичні описи Криворізьких рудних родовищ» і видає її в Лейпцигу, після чого Поля перекладає її російською і видає власним коштом в Санкт-Петербурзі.

20 лютого 1881 року урядом імперії нарешті прийнято рішення про початок будівництва Криворізької залізниці, яка з'єднувала Донбас з Кривим Рогом, що зробило реальнішою перспективу видобутку залізної руди. Але, перший потяг прокотився по коліях залізниці тільки 18 травня 1884 року.

Плани Поля щодо промислового розвитку регіону були «наполеонівськими». Щоб отримати право на розробку знайдених родовищ, Олександр Миколайович купив місцину під назвою Дубова Балка й орендував на 99 років землі з покладами руди у місцевої громади – найдовший термін оренди в імперії.

1873 року Поля почав зводити в Дубовій Балці власну садибу, яка збереглася донині, та продовжує розвідки покладів руди. Зі спогадів

відомого геолога та послідовника О.М. Поля Мартина Шимановського: «Заручившись зібраним таким чином геологічним матеріалом, а рівно і результатами хімічних аналізів, зроблених в авторитетних лабораторіях, Поль взявся за виконання другої частини своєї задачі – пошуку необхідних для справи капіталів. Отут і почалися ті труднощі, які могла б з успіхом побороти лише людина з такою непоборною енергією, якою був обдарований О. Поль. У Росії, незважаючи на найщиріше бажання й численні спроби, Поль зустрів інертне, а часом навіть вороже, ставлення до справи. Його вважали мало не божевільним, і майже ніхто не хотів і пальцем поворухнути через пропоновану нову справу, в майбутнє якої ніхто не вірив. Довелося мимоволі звернутися за допомогою до чужих. Поль звернувся до французів, де йому і вдалося утворити ядро компанії, до якої потім долучилися й деякі російські капіталісти».

У кінці лютого 1881 року групою французьких бізнесменів та О.Полем засновано «Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд» зі штаб-квартирою у Парижі.

В тому ж 1881 році, за активної участі Олександра Миколайовича Поля, французьким «Акціонерним

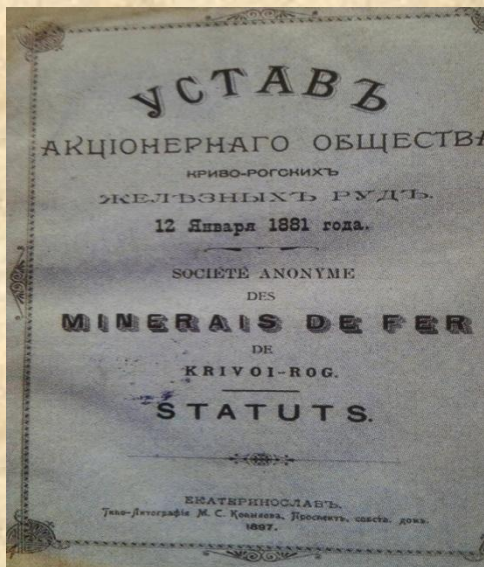
товариством Криворізьких залізних руд» було відкрито першу в басейні Саксаганську рудню. В травні почався видобуток руди. З донесення О.М. Поля в Париж: «З рудні «Саксаганської», що в Дубовій балці, за 1881 рік видобуто 555 тис. пудів руди. Ціна за пуд становила 2 копійки. Руду купує лише одне «Новоросійське товариство Юза». Основний і єдиний вид доставки – коні й воли. Відстань від Кривого Рогу до заводу понад 400 верст. Для покриття боргів продавати в мене вже нічого». Того ж року акціонерне товариство розпочало активну скупку і оренду нових рудоносних ділянок та розвідки.

«ЗАЛІЗНА ЛИХОМАНКА»

*Пустих порід – понад раїни,
Сади вздовж Саксагань-ріки.
Руда і сталь – можуть країни,
Усе це разом – рудники.*

Борис Жуковський

«Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд» протягом 4 років було монополістом з видобутку руди в Кривому Розі. Але, вже у 1885 році «Новоросійське товариство Юза», яке було головним споживачем криворізьких руд, вирішило розпочати власний видобуток. Товариство придбало рудоносну ділянку і відкрило рудник «Лихманівський». Інші промисловці теж проявили цікавість до мінеральних багатств краю - кількість компаній, що прагнули включитись в освоєння залізорудних надр Криворіжжя, значно збільшилася.

Новостворене «Південно-Руське Дніпровське металургійне товариство» (об'єднання Варшавського «Кокеріль» і бельгійського «Рау») орендувало рудоносні ділянки та почало будівництво металургійного заводу для переробки криворізької руди, який почав діяти в 1889 році.

Цього ж, 1885 року, «Товариство Брянських металургійних заводів» взяло в оренду 2 ділянки для видобутку руди. У 1887 році воно відкрило поблизу Катеринослава завод для її переробки, а у 1888 році почало розробки на нових рудниках «Божедарівському» та «Кореницькому». В наступні роки запрацювали рудники С. Колачевського, товариства «БКД», Пужмерський і Харченківський Брянського і Нікополь-Маріупольського металургійних товариств, Рахманівський Криворізького товариства, Сухобалківський Брянського гірничопромислового, Божедарівський і Тернівський Російсько-Бельгійського металургійного товариств. Видобуток на власних ділянках здійснювали навіть криворізькі землевласники Ю. Галковська, М. Ростковська та інші.

В умовах «залізної лихоманки» посилювалась конкурентна боротьба і спекуляція – за шалені гроші у селян скуповувалися і перепродувалися великі земельні ділянки. За три десятиріччя вартість землі зросла у 30 разів. Ділянки, які у 1864 році продавалися за 10 крб., у 1895 – вже за 300 крб.

Штольні рудника Кочубеївського стали декорацією для українського фільму «Червоний», прем'єра якого відбулася в 2017 році. У фільмі він виконував роль рудника десь у ГУЛАГу.

І це без підтвердження про наявність в ній покладів залізної руди. Відомі випадки запеклої боротьби за окремі земельні ділянки між акціонерними товариствами та поміщиками.

В той же час, витрачаючи величезні кошти на придбання рудоносних земельних ділянок, власники іноземних компаній практично не використовували технічного обладнання, технологічний процес був примітивним та важким для робітників. Видобуток проводився відкритим способом за допомогою плугів і кінської тяги, скельні породи та руда подрібнювались ручним буром, свердловини підривалися порохом. Транспортування видобутої руди на поверхню здійснювалось на грабарках місцевими селянами, а подекуди – ношами та тачками.

Перший паровий підйомник з'явився на Саксаганському руднику в 1887 році. За ним послідували й інші рудники – механізовувались різні технологічні процеси – підйом та навантаження, транспортування, буріння.

Споживачами криворізької залізної руди були завод Д.О. Пастухова, Варшавський сталеливарний завод, заводи Гіленшмідта і Дмитрієва-Байдукова у Тулі.

На початку 1889 року «Акціонерне товариство Криворізьких залізних руд» оголосило про початок будівництва першої доменної печі власного чавуноливарного заводу поблизу села

Гданцівка, що започаткувало нову для Криворіжжя галузь – металургію.

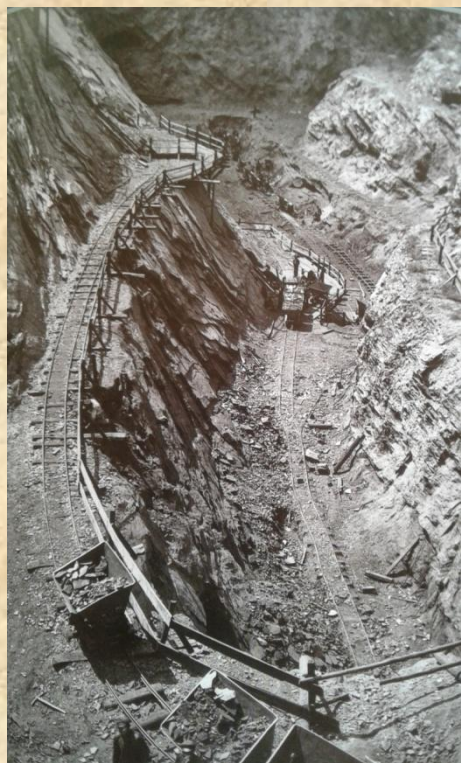

У березні 1892 року завод почав діяти і вже до кінця року виплавив 395 845 пудів чавуну.

У цей час почала поширюватись думка про виснаження рудних покладів

Криворіжжя. Але її спростував відомий геолог Мартин Шимановський, який визначив розвідані запаси у розмірі 700 млн. пудів. Його стаття «Криворізькі поклади залізних руд і їх розробка» подає короткий огляд історії відкриття руд, внеску О.М. Поля в їх розвідку та розробку, а також на прикладах роботи акціонерних товариств показує великі перспективи, які відкриваються перед Кривбасом.

Тим часом продовжувалось будівництво Саксаганської гілки залізниці від станції Рокувата до рудника С. Колачевського та, згодом, далі до станції Любомирівка.

Перший видобуток руди підземним способом було здійснено «Акціонерним товариством Криворізьких залізних руд» на руднику «Руднів» у 1895-98 роках. Глибина шахти складала 19 сажнів (40 метрів). З цього часу й інші рудники поступово почали переходити на підземний спосіб розробки рудних покладів.

В кінці XIX століття обсяг криворізької руди складав 42,8% загально-імперського видобутку. В 1897 році Кривбас вийшов на перше місце у Росії по видобутку руди, випередивши Урал та інші центри. Всі 19 металургійних заводів півдня, крім Керченського, використовують майже виключно криворізьку руду. В наступному, 1898 році, видобуток вже випереджав попит внутрішнього ринку й постало питання про експорт криворізької руди.

Це питання обговорювалося на 23-му з'їзді гірничопромисловців Півдня Росії.

До 1899 року власники рудоносних земель не сплачували податків земству, посилаючись на відсутність відповідного закону. Тільки у вказаному році Сенат видав указ, згідно з яким земствам надано право стягання податків у випадку, якщо руда видобувається і приносить власнику прибуток.

ВОНИ ДІСТАВАЛИ «ДОБРО»

Шахтер в шахту спускается –

С белым светом прощается:

Прощай, прощай, белый свет,

Возвращусь я или нет?

(народна частівка)

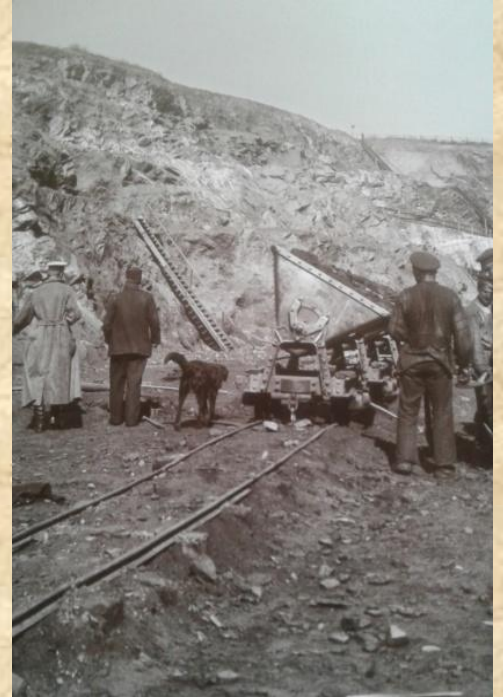
Значне збільшення обсягів видобутку руди спричинило підвищений попит на робочу силу. З іншого боку, збідніли селяни з сусідніх губерній та повітів прибували до Кривого Рогу з надією знайти роботу та мати добрі заробітки. Але не всім це відразу вдавалося. Велика кількість людей, не маючи грошей навіть на харчування, перебувала в місті в очікуванні

пропозицій роботи. Саме для таких прибульців Херсонське повітове земство 24 травня 1896 року відкрило лікарняно-продовольчий пункт, де за низьку плату люди мали змогу харчуватися.

Умови праці перших гірників були дуже складними – все ще залишалося багато важкої ручної праці, після підриву руди газу та рудниковий пил тримався в повітрі забою годинами. Як зазначав лікар Д. Нікольський, який обстежував умови праці робітників рудників, люди вкрай виснажені, а більшість – з надірваними силами. Число

захворювань – значне, переважно розтягнення жил на ногах і туберкульоз.

Тому, керівництво великих рудників було змушено звернути увагу на побутові умови та медичне обслуговування робітників. Так, Новоросійське товариство запровадило обов'язковий попередній огляд лікаря при прийнятті на роботу. У 1897 році всіх працівників рудника було переселено із землянок до більш комфортних казарм, обладнано приміщення їдалень і покращено санітарні умови. Пристойні умови для робітників були створені на руднику С.М. Колачевського: для робітників побудовано 6 гуртожитків на 500 чоловік; для гірничих майстрів зведено 12 сімейних двоквартирних будинків; інженерно-технічні працівники жили в трьохповерховому будинку. В будинках була вода, світло з власної електростанції, газ, а квартплата складала 20 копійок на місяць. Робітники харчувалися у великій їдальні, розрахованій на 1000 місць, яка у вихідні та святкові дні перетворювалась на театр, де часто

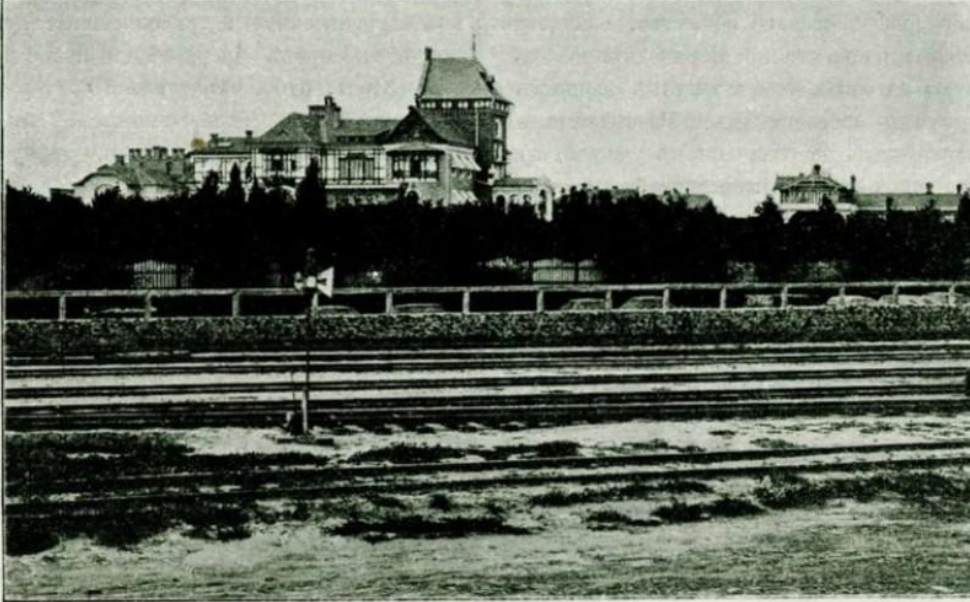
гастролювали артисти. Харчі для їдальні постачалися з власних полів та молочної ферми. Крім того, з часом було збудовано школу на 50-60 учнів з безкоштовним навчанням, лікарню, бібліотеку, лазню. На 25 рудниках гірники були застраховані в різних страхових товариствах і у випадках каліцтва їм сплачувався 1500-кратний денний заробіток. В разі смерті робітника на гірничих роботах, його сім'я отримувала страховку в розмірі 1000-кратного денного заробітку. Однак, серед рудопромисловців відзначалось невдоволення роботою приватних страхових товариств, які стягуючи надто високу платню, доволі неохоче сплачували страховки, нерідко лише після втручання судової влади.

Робітники були з місцевих жителів, селян довколишніх сіл та приїжджі з інших губерній (головним чином, з Київської, Черкаської, Чернігівської, Орловської, Тамбовської), яких приваблювали рудники порівняно високими заробітками - від 50 копійок у день зимою до 1,5 карбованців влітку. Заробітна плата робітника була відрядна, при цьому місячний заробіток коливався від 15 до 25 рублів. На усіх рудниках, за виключенням рудника Колачевського, гірники харчувалися за власний кошт. Вартість харчування одного робітника складала 6-7 рублів на місяць, чорнороби ж харчувалися вдвічі гірше – лише на 3-4,5 рубля.

КРИВИЙ РІГ ЦЕ НЕ ЛИШЕ РУДНИКИ

«Залізна лихоманка» не лише пробудила земні надра Криворіжжя до нового життя, але й змінила тихе життя степового містечка Кривий Ріг докорінним образом. Як зазначає путівник початку ХХ століття «По Екатерининской железной дороге» «заселение местности совершилось с необычайной быстротой, и там, где раньше изредка можно было видеть среди зелени дубов или верб соломенную крышу крестьянской хаты, теперь, словно по манию волшебника, наряду с

Усадьба г. Колачевского.

грандиозными горнозаводскими сооружениями возникли княжеские дворцы. М. Кривой Рог, раньше ничем не отличавшееся от заурядного малорусского селения, в течении нескольких лет обратилось в бойкий городок, который по благоустройству, торговым оборотам и обилию жизни далеко оставляет за собою заурядный уездный город».

На початку ХХ століття у Кривому Розі та його рудному районі вже нараховувалось 79 рудень, які належали 35 фірмам з переважно іноземним капіталом, 4 чавуноливарні заводи, механічний завод, фабрика фарб, пивоварний завод, 5 лісових пристаней та 3 лісових склади, 2 парових млина, олійниця, 256 торгових закладів, 3 фотографії, 2 аптеки та 8 аптечних магазинів, 11 лікарень на 116 ліжок, 25 приймальних покоїв на 80 ліжок. Лікарняна допомога здійснювалася на 44 рудниках. У 1899 році на рудниках Новоросійський, С. Колачевського, Брянського товариства вперше запроваджено народні читання з «тіньовими картинками». Працювало відділення комерційного банку та нотаріальна контора.

На всій території гірничого краю розкинулась сітка торговельних закладів з кількох сотень магазинів, крамниць і складів. Головні торговельні вулиці того часу – Поштова, Базарна, Миколаївська та Верхньобазарна - тут торгували всім потрібним для населення – лісом, кам'яним вугіллям, хлібом, сіллю, рибою, м'ясом, ковбасами, фруктами,

городиною, тканинами, об'ягом, взуттям, металевими виробами, грамофонами, велосипедами, пивом, вином, горілкою та іншими товарами. В Кривому Розі і Веселих Тернах щорічно проходили кілька великих ярмарок.

Освітою дітей службовців, робітників та інших містян на Криворіжжі займалися 17 початкових шкіл, однокласна земська школа на 200 учнів, в Довгинцево – залізнична школа-церква, де навчалось 250 учнів, комерційне та сільськогосподарське училища. У Кривому Розі та Веселих Тернах, які були волосними центрами, діяли 4 приватні єврейські школи.

Промисловий видобуток залізної руди значно покращив медичне обслуговування мешканців містечка Кривий Ріг. Наприкінці XIX і початку XX століть було створено достатньо ефективну систему охорони здоров'я, запроваджено посаду дільничних лікарів. Відбулось розширення мережі лікувальних закладів, велось будівництво великої лікарні на кошти рудопромисловців, які виділили 25 тис. карбованців. Організовані лікарні у всіх волосних центрах Кривбасу: Веселих Тернах, Лозуватці, Кривому Розі, Широкому, Шестерні, Миколаївці, Златоустівці. Плата в усіх лікарнях була відмінена, що значно скоротило захворюваність серед населення та збільшило розрив між смертністю та народжуваністю. На великих рудниках діяли 10 лікарень на 126 ліжок, одна лікарня використовувалась гірниками спільно з Гданцівським чавуноливарним заводом.

Про душі селян і робітників турбувалися релігійні установи та їх служителі. Наприкінці XIX століття на Криворіжжі налічувалось 8 православних храмів та 4 православних молитовних доми.

У Кривому Розі і Веселих Тернах діяли і єврейські молитовні доми. Головною серед православних церков була Миколаївська, яка була й першою церквою на Криворіжжі, спочатку дерев'яною, а з 1863 року – кам'яною.

Храм був однефним, хрестовокупольним, зі скороченими крилами, з однарусною дзвіницею над прямокутним притвором. Висота в хресті досягала 28 метрів. В штаті храму налічувались 2 священика, один диякон та 2 д'яка.

Коштом числені єврейської громади Кривого Рогу в 1899 році було зведено нову будівлю синагоги, однієї з найкрасивіших на Півдні Росії. Газета

«ЮГЪ» від 1 листопада 1899 року пише про цю подію: «Здание синагоги возведено в центре местечка, на гористой местности. Оно сделано из жженого кирпича, двухэтажное, с двумя куполами на манер кирхи, отмечается наружной красотой и особенностью вместить 500 человек. Для женского пола устроены хоры. Говорят, одна наружная отделка синагоги обошлась в 30 тысяч рублей. Но общество предлагает внутри украсить синагогу подобающей святыней, что обойдется в 20 тысяч рублей. В санитарном и пожарном состоянии здание не оставляет желать лучшего. Таким образом смело можно сказать, что вряд ли в любом провинциальном городе найдется такая синагога».

Чутки про швидке збагачення на видобутку залізної руди поширювались блискавично. Кривий Ріг заповнили ділки і аватюристи у надії на великі прибутки, що спричинило підйом цін на квартири та будівлі в містечку в 6-7 разів. Про порядок в містечку дбали пристав з урядниками, земський начальник, сотня донських козаків, два жандармських офіцери. Сільська управа змушена була виділяти значні суми на утримання офіцерів сотні і жандармів, відшкодовуючи їм квартирні витрати.

Початок нового століття приніс у Криворізький басейн промислову кризу 1901-1902 років, яка спричинила поступове згортання виробничої діяльності, а згодом, майже повне припинення видобутку. Це був кінець «залізної лихоманки», яка за словами Мартина Шимановського : «... це удихнуло промислове життя у глухий до того куточок землі, дало, з одного боку, прибуток уряду, з іншого – шматок хліба тисячам робочого люду».

Попереду було піднесення рудовидобувної промисловості Кривбасу 1910 року та пожвавлення життя містечка Кривий Ріг.

Бібліографія:

Білик, В. І вирости над Інгульцем домни / В. Білик // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн.4 / упоряд. Г. Гусейнов .- Кривий Ріг, 2007.- С.113-118.

Історична розвідка про початок металургії на Криворіжжі. Гданцівський чавуноливарний завод.

Гданцевский чугуноплавильный завод // Железородное Криворожье - вигляд длиной в 135 лет: история в фотографиях и документах 1881-2016 гг. / Ю.Г. Вилкул, Н.И. Ищенко, И.А. Рукавицын, Н.И. Ступник .- К.: Книга-плюс, 2016.- С.54-59.

Історія першого металургійного підприємства на Криворіжжі – Гданцівського чавуноплавильного заводу.

Гданцевскій завод общества Криворожских железних руд // По Екатерининской железной дороге .- Репринт с издания 1903 г. – Одесса: Фридман, 2008 .- С.58-59.

Видання початку ХХ століття висвітлює будівництво та розвиток Катериненської залізниці, яка зв'язала криворізькі рудники з металургійними підприємствами – споживачами залізної руди Кривбасу.

Єременко, З. Минуле нашого рудника / Захарій Єременко // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн. 8 / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2014 .- С.60-65.

Огляд історії Шмаківського рудника з кінця ХІХ століття до 1915 року. Є опис маєтку землевласниці Шмакової. Характеристика життя та умов роботи перших гірників Криворіжжя.

Железородное Криворожье - вигляд длиной в 135 лет: история в фотографиях и документах 1881-2016 гг. / Ю.Г. Вилкул, Н.И. Ищенко, И.А. Рукавицын, Н.И. Ступник .- К.: Книга-плюс, 2016 .- 124 с.

Збірник документів та фотографій з історії рудовидобувної промисловості Криворіжжя від початку промислового видобутку.

Иностранный капитал в Кривбассе // Железородное Криворожье - вигляд длиной в 135 лет: история в фотографиях и документах 1881-2016 гг. / Ю.Г. Вилкул, Н.И. Ищенко, И.А. Рукавицын, Н.И. Ступник .- К.: Книга-плюс, 2016 .- С.60-63.

Іноземні кампанії – головні акціонери рудовидобування на Криворіжжі в кінці ХІХ на початку ХХ ст.

Кавун, М. Академік Василь Зуєв подорожує степовою Україною / М. Кавун // Моє Придніпров'я: календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2002 рік: бібліографічний покажчик / упоряд. І. Голуб .- Дніпропетровськ: ДОУНБ, 2001.- С.73-76.

Експедиція академіка В. Зуєва з вивчення Півдня України, в тому числі Криворізького басейну (кін XIX ст.). Результатом дослідження стало відображення вперше в науковій літературі наявності «залізного шиферу».

Кочергін, І. Життя і діяльність М.Ф. Шимановського / І. Кочергін // На землі, на рідній. У 8 кн. Кн.4 / упоряд. Г. Гусейнов .- Кривий Ріг, 2007.- С.60-65.

Життєвий шлях та діяльність Мартина Шимановського – першого директора Гданцівського чавуноливарного заводу та Криворізького товариства залізних руд.

Криворізькому залізорудному басейну – 125: документи і матеріали (1873-1941). – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2007.- 536 с.

Збірка документальних матеріалів з історії промислового видобутку залізної руди Криворізького басейну.

Малахов, Г.М. История горного дела в Криворожском бассейне / Г.М. Малахов, А.Г. Шостак, Н.И. Стариков .- К.: Гос. изд-во техн. лит. УССР, 1956 .- 342 с.

Дослідження українського вченого в галузі гірничої справи, новатора у галузі залізорудної та марганцево-рудної розробки, доктора технічних наук, академіка АН УРСР Георгія Михайловича Малахова та інших науковців про історичний розвиток гірничої справи на Криворіжжі.

Мельник, О.О. Кривбас: велике ходіння в соціалізм / О.О. Мельник, В.В. Стецюк, К.А. Бабенко .- Кривий Ріг: Видавничий дім, 1998 .- 64 с.

У виданні є матеріал щодо промисловості Кривого Рогу на початку XX століття, рудопромисловців С.М. Колачевського та М. Копилова.

О.М. Поль і розвиток гірничої промисловості в Криворізькому басейні: матеріали громадських читань. –Кривий Ріг: Видавничий дім, 2002 .- 208 с.

Орловський, Б.М. Залізорудна промисловість України в дореволюційний період: історико-економічний нарис / Б.М. Орловський .- К.: Наук. думка, 1974. – 183 с.

Історико-економічний нарис розвитку залізорудної промисловості України з давнини до 1917 року, в тому числі Криворізького басейну.

Пам'яті О.М. Поля: наук.-попул. вид. / упоряд. В.І. Лазебник .- Дніпропетровськ: Поліграфіст, 1997.- 57 с.

По Екатерининской железной дороге. Вып. I. –Репринт. изд. сокращ. - Одеса: Фридман, 2008.-126 с. - (Б-чка краєведа).

Україна: хронологія розвитку. Імперська доба.1800-1917 рр. / О.М. Донік та ін. – К.: КРІОН, 2011.- 559 с.:іл.

Хронологічний виклад розвитку України з 1800 по 1917 роки. Висвітлюється життя, діяльність підприємця та громадського діяча Олександра Поля.

Шимановський, М. Залізні руди й рудники Кривого Рогу / Марцін Шимановський // На землі, на рідній...: легенди та перекази Криворіжжя / упоряд. Г. Гусейнов .- Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2007.- Кн.4.- С.34-58.

Варгатюк, П. Кривий Ріг 100 років тому / Петро Варгатюк // Кур'єр Кривбасу.- 1996.- №67-68.- С.48-50.

Лінський, П. Слідами гірничих розробок Криворіжжя / П. Лінський // Червоний гірник .- 2018 .- 18 січня .- С.10.

Мельник, О. Земське медичне обслуговування населення Криворіжжя в 1865-1917 рр. / Олександр Мельник // Саксагань .- 2008 .- №2 .- С.64-65.

Мельник, О. Криворізькі рудники в 1890-1902 роках / О. Мельник // Кур'єр Кривбасу .- 1998 .- №102.

Мельник, О. Формування робітництва Кривбасу / Олександр Мельник // Саксагань .- 2017 .- №2 .- С.71-75.

Чухарев, С. Розвиток гірничої справи на Криворіжжі / С. Чухарев // Червоний гірник .- 2016 .- 28 січня .- С.10.

Кривбас. Кочубеївський рудник [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://ukrainaincognita.com/kirovogradska-oblast/petrovskyi-raion/gannivka/kryvbas-kochubeivskyi-rudnyk>

Казаков, В.Л. Історичні ландшафти території залізорудних рудників Тарапаківського пласта міста Кривого Рога /В.Л. Казаков, О.О. Калініченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://krt.dp.ua/images/files/pdf>

Початок добутку залізної руди. Індустріальний розвиток (1881 – 1899) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kr.gov.ua/pro_misto_krivy_rig/istorichniy_rozvitok/istorichna_khronika_podiy_1734_1900/pochatok_dobutku_zaliznoi_rudi_industrialniy_rozvitok_1881_1899

Іменний покажчик.

Бабенко К.А.	25	Лінський П.	27
Бальбот де Марні М.	3	Малахов Г.М.	25
Білик, В.	22	Мельник О.О.	25,27
Варгатюк П.	26	Нікольський Д.	14
Вілкул Ю.Г.	22,23,24	Орловський Б.М.	26
Галковська Ю.	9	Паллас П.С.	3
Гусейнов Г.	22,23	Пастухов Д.О.	11
Гюльденштедт Й.А.	2	Піленко В.	3
Донік О.М.	26	Поль О. М.	3-7,12,25,26
Єременко З.	23	Потьомкін Г.	3
Зуєв В.	2,3,24	Ростковська М.	9
Ізмайлов В.	3	Рукавіцин І.А.	22,23,24
Іщенко М.І.	22,23,24	Стариков М.І.	25
Кавун М.	24	Стецюк В.В.	25
Казаков В.Л.	27	Ступник М.І.	22,23,24
Калініченко О.О.	27	Чухарев С.	27
Колачевський С.М.	9,12,15,16,18,25	Шимановський М.	6,12,22,24,26
Кочергін І.	24	Шмідт А.	3
Кульшин П.	3	Шостак А.Г.	25
Лазебник В.І.		Штрипельман Л.	5
Лєванов М.Г.	3		